

Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal

Jurnalning bosh sahifasi: <https://universaljurnal.uz>

Universal International Scientific Journal

e-ISSN: [30660-1540 \(online\)](https://doi.org/10.30660/1540)

Year: 2024 Issue: 1 Volume: 9

Published: 27.12.2024 <https://universaljurnal.uz>

International indexes

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (OAK BAZA)

ZENODO

OPEN AIRE

EUROPUB

RESEARCHGATE (OAK BAZA)

SJIF

Mirzakarimov Maxmudjon Ro'ziboyevich

University of economics and
pedagogy NOTM katta o'qituvchisi

Uzbekistan

mirzakarimov06@gmail.com

DUNYO TILSHUNOS OLIMLARINING SOMATIZMLARGA DOIR NAZARIY QARASHLARI

Abstract: Modern directions of linguistic research - semantic-cognitive, linguocultural, psycholinguistic-somatic - the study of the human factor in language (in the manifestation of anthropocentrism) and the conceptualization of reality. relevant area. Three articles cover this topic.

Keywords: Anatomy, somatics, perception model, language, personality.

Annotatsiya: Tilshunoslik tadqiqotining zamonaviy yo'nalishlari - semantik-kognitiv, lingvokulturologik, psixolingvistik-somatika tilda inson omilini o'rganish (antropotsentriklikning namoyon bo'lishi sifatida) va voqelikni konseptualizatsiya qilish doirasida hal qilinadi. Ushbu maqolada anu shu mavzu yoritilgan.

Kalit so'zlar: Anatomiya, soamatizm, idrok modeli, til, shaxs.

Аннотация: Современные направления лингвистических исследований — семантико-когнитивное, лингвокультурологическое, психолингвистико-соматическое исследование

человеческого фактора в языке (в проявлении антропоцентризма) и концептуализация действительности. соответствующая область решения. Этой теме посвящены три статьи.

Ключевые слова: Анатомия, соматизм, когнитивная модель, язык, личность.

Language: Uzbek

Citation: Mirzakarimov , M. (2024). THEORETICAL VIEWS OF WORLD LINGUISTS ON SOMATISMS. Universal International Scientific Journal, 1(9), 196–200. Retrieved from <https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/1390>

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14565187>

Somatik leksika yoki somatika (tananing qismlari, a'zolari va joylari, sezgi a'zolari va inson tanasining namoyon bo'lishi) - tilning leksik tizimini tahlil qilish amaliyotida, shuningdek, qiyosiy xarakterdagi madaniy tadqiqotlarda eng mashhur obyektlardan biri. Har qanday til leksikasining somatik qatlamining denotatsion ahamiyati, yoshi, barqarorligi va izchilligi uning o'rganish obyekti, xususan, leksik va semantik tahlil sifatida dolzarbliligini aniqlaydi. Somatizmlarning turli voqeliklar haqqoniyligi bilan bog'liqligining ko'lami inson tanasi qismlari (a'zolari) ning funksional yuklamalari va ularning keng ifodalanishi natijasi bilan izohlanadi.

Tilshunoslik tadqiqotining zamonaviy yo'nalishlari - semantik-kognitiv, lingvokulturologik, psixolingvistik-somatika tilda inson omilini o'rganish (antropotsentriklikning namoyon bo'lishi sifatida) va voqelikni konseptualizatsiya qilish doirasida hal qilinadi. Inson tanasining haqiqiy

konseptualizatsiyasi ham, boshqa voqelik, hodisalar, atrofdagi dunyoning munosabatlari va inson faoliyati konsepsiyasi jarayonida tananing (somatik) kodi tilda qanday ifodalanishi e'tiborga molikdir .

Rus olimi Apresyan yozganidek, lingvistik shaxs ongida mavjud bo'lgan konseptlarni tematik xususiyatlarga ko'ra tasniflash mumkin. Shunday ekan dunyoning sodda tasviri g'oyasini tilning asosiy konseptlari to'plami sifatida rivojlantirar ekan, bu tasvirning tizimli mohiyatini ta'kidlab, inson tasvirini tilda aks ettirishda oddiy geometriya, oddiy etika, oddiy psixologiya va boshqalarga alohida tizimli yondashuvni taklif qiladi.[1]

Bu fikr mantig'ida E.V. Urison "oddiy anatomiya" atamasini ishlatadi, bu inson tuzilishi haqidagi lingvistik g'oyani, til egasining jismoniy holati haqidagi fikrini aks ettiradi. Bu atama doirasida muallif ko'zga ko'rinmas organlarning (ruh va yurak; ong, tafakkur, aql va idrok; vijdon; xotira; tasavvur

va xayol; eshitish va ko‘rish; iroda, qobiliyat, his -tuyg‘ular) ta‘rifiga murojaat qiladi, (ruh va ko‘ngil; kuch, quvvat, sabr), shuningdek rus tilidagi qabul qilishning alohida idrok modeli (idrok organlari; qarash, ko‘rish). Tadqiqotchining ta‘kidlashicha, qalb yurak, ruh so‘zlari insoniyat olamiga rus tilshunoslik modelini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega[2].

Til ma‘lumotlariga ko‘ra, inson qiyofasini yaratish, Y.D.Apresyaning aytishicha, "har qanday faoliyat, har qanday holat, har bir reaksiya o‘z tizimiga ega. U ma‘lum bir organda lokalizatsiya qilinadi, u ma‘lum bir harakatni bajaradi, ma‘lum holatga keladi, kerakli reaksiyani hosil qiladi. Ba‘zida bitta organ bir nechta tizimga xizmat qiladi yoki bitta tizimga bir nechta organlar xizmat qiladi. Qizig‘i shundaki, ruhda faqat his-tuyg‘ular lokalizatsiya qilinadi, lekin ba‘zi istaklar ham bor.... Bu tizimlardan tashqari, ma‘lum kuchlar yoki qobiliyatlar insonda mustaqil ravishda harakat qiladi». Bunday tizimlar sifatida muallif jismoniy idrok, fiziologik holatlar, fiziologik reaksiyalar, jismoniy harakatlar va faoliyatlar, istaklar, fikrlash va intellektual faoliyat, his -tuyg‘ular, nutq va kuchlar sifatida esa - iroda va vijdon deb nomlaydi[3].

Somatik tadqiqot yo‘nalishlaridan yana biri gnetik xatti –harakatlarni-tabiiy tilda, shu

jumladan somatik(imo-ishoralar) frazeologiyada aks etadigan somatik tilni o‘rganishdir (A. Peaz, L. Iordanskaya, S. Paperno, M. L. Butovskaya, G. Kreidlin va boshqalar). A.D.Shmelev, rus tilidagi dunyoning tasvirini lingvistik konseptualizatsiya va o‘zaro bog‘liqlik motivlarini o‘rganib, unda insonning tuzilishi haqidagi g‘oyalar qanday aks etishi haqidagi masalaga ham murojaat qiladi. Shaxsning o‘ziga xosligi, muallif ta‘kidlaganidek, "rus tili intellektual yoki ruhiy fazilatlarda emas, balki uning tuzilishi va tarkibiy qismlarining funksiyalarida ko‘radi"[4].

Insonning rus tilidagi modeli ikkita qarama -qarshilik bilan belgilanadi: 1) ideal va material, 2) intellektual va hissiy. Birinchi qarama -qarshilik tilda qalb, ruh va tana, vujud, ikkinchisi - ruh va qalbning qarama -qarshiligi sifatida namoyon bo‘ladi. Qalb o‘ziga xos moddiy organ, ichki holatlar maydoni sifatida namoyon bo‘ladi va tana bilan uzviy bog‘liqdir, ruh esa qandaydir moddiy bo‘lmagan modda sifatida qabul qilinadi. Vujud va tana ham o‘zaro bog‘liq - tana, qalb singari, individual odamni ifodalaydi, vujud, ruh kabi, sanab bo‘lmaydigan moda[4.27].

Tuyg‘ularga "ixtisoslashgan" yurak - muhabbatning asosiy organi (his -tuyg‘ularni ifodalashda ko‘krakning metonimik o‘rnini

ham aytib o'tish mumkin). Insonning hissiy hayotining asosiy yo'nalishi sifatida yurak va qon (vujudning ruhga qarama-qarshiligi), bosh va miyaga qarama -qarshi bo'lib, unda insonning intellektual hayoti va uning xotirasi lokalizatsiya qilingan. Obyekt nuqtai nazaridan bizga yaqin bo'lgan, ko'rib chiqilayotgan mavzu bo'yicha maxsus leksik-semantik, konseptual va lingvokulturologik tadqiqotlarga murojaat qilib, quyidagilarni qayd etish mumkin[4.34].

L.P.Sakayeva doktorlik dissertatsiyasida rus, ingliz, tojik va tatar tillaridagi antropotsentrik frazeologik birliklarni tahlil qiladi. Somatizmlarning muhim qatlami bo'lib, u "etnomadaniyatlar ma'lumotlarini tashuvchisi dunyosining o'zini-o'zi anglashi va idrokini batafsil tavsiflaydi, atrofdagi voqelikni modellashtirish usuli to'g'risida aniq tasavvur beradi"[5].

Somatik organlarga turli xalqlar uchun universal bo'lgan vazifalar beriladi, bu esa organlarni bildiruvchi leksemalarga ma'lum bir ramziy ma'no berilishiga olib keladi (masalan, til - faoliyat, muloqot ramzi). Muallifning e'tiborini tortgan antropotsentrik yo'nalishning eng xarakterli komponentlari - til, bosh, oyoq. L.P.Sakayevaning ta'kidlashicha, "insonning deyarli barcha harakatlari, uning hayotining barcha sohalarida, til bilan bevosita bog'liqdir, bu

so'zning turli frazeologik birliklarda faol ishtirokini aniqlaydi. "Til" so'zi boy ramziy ma'noga ega va har xil ma'nolarda ishlatilganligi sababli, bu somatik frazeologik birliklar guruhi barcha o'rganilgan tillarda eng ko'pidan biri xisoblanadi[5.12-13].

R.Y.Muguning dissertatsiyasi rus va nemis tillarining somatik lug'atining polisemantizmini (semantik va denotativ xususiyatlarini) o'rganishga bag'ishlangan (leksikografik ma'lumotlarga asoslangan). Muallif somatizmlarni rus va nemis tillari lug'atining polisemantizm darajasi bo'yicha eng mahsuldorlari qatoriga kiritadi va ularning "semantik mazmuni inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ikkinchi darajali ma'nolarning shakllanish jarayonini yaqqol namoyish etishlarini" haqqoniy ko'rsatib beradi"[6].

A.P.Borisov tana a'zolarining (somatizm sifatidagilarni ham) ichki odamni konsepsiyalashdagi funksional rolini dunyoning yakut tilidagi tasviridagi "buloq ko'zlari" tushunchasini o'rgangan. Ko'zlar his-tuyg'ularni lokalizatsiya qilingan maydon vazifasini, shuningdek, intellektual qobiliyat ko'rsatkichi rolini ham bajaradi[7].

Z.R.Srimova, qiyosiy lingvokulturologik tadqiqotda dunyoning lingvistik tasviridagi "yurak" konsepsiyasini ko'rib chiqib, yurakni hislar va his -tuyg'ular maydoni sifatida lokalizatsiyalaydi - lingvistik ongda u

insonning biologik, ma'naviy, psixologik markazi vazifasini bajaradi[8].

L.A..Saifi ingliz tilidagi somatik inson qiyofasining konseptualizatsiyasini o'rganadi. Muallif "tilning somatik maydoni" tushunchasidan foydalanadi va "jismning global semantik toifasini aks ettiradi va til tizimidagi asosiy maydonlardan birini tashkil qiladi", deb ta'kidlaydi. Uning tashqarisida esa somatik deb nomlangan atama shakllanadi. Somatik komponentli birliklarni tasniflash misolidan foydalanib, muallif turli xil inson gipostazalarining parametrlanishi va obyektivlashishini ko'rsatadi[9].

Bundan tashqari, konsept mazmunini har tomonlama o'rganish doirasida biz tadqiqot jarayonida olingan natijalarni tekshirish, konsept mazmunining aniqlangan tarkibiy qismlarining psixologik haqiqatini tasdiqlash uchun assotsiativ tajriba ma'lumotlariga murojaat qilamiz.

Xulosa qilib aytganda somatic yo'nalishdagi tadqiqotlar bir qancha ilmiy natijaga erishilgan yutuqlarga boy. Bu mavzuga doir izlanishlar davomli va natijalarga boy bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания/Ю.Д.Апресян//Вопросы языкознания. - 1995.-, №1. -С.29-34..
2. Урысон, Е.В. Фундаментальные способности человек и наивная «анатомия» Е.В. Урысон // Вопросы языкознания. – 1995. - №3. – С. 3-16. 2003: 20.
3. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания/Ю.Д.Апресян//Вопросы языкознания. - 1995.-, №1. -С. 352.
4. Шмелев А.Д. Русский язык модел мира: Материал к словарю/. А.Д.Шмелев. М.: Языки русской культуры, 2002. С. 26-27.
5. Сакаева Л.Р. Сопоставительные анализ фразеологических единиц антропоцентрической направленности (на материале русского, английского, таджикского и татарского языков): автореф. дисс.... док. филол. наук: 2009: 29.
6. Мугу Р.Ю. Полисемантизм соматической лексики (на материале русского и немецкого язык): автореф. дисс.... док. филол. наук: 2003.- 24 с.
7. Борисова Л.П. Концепт «водяные глаза» в якутского языковой картине мира/ Л.П.Борисова/ Язык и культура в Россит: состояние и эволюционный процессы: материалы международной конференции / - Самара: Изд-во, 2007: 172-173
8. Цримова З.Р. Концепт «сердце» в языковой картине мира (на материале кабардинского, русского и английского языков): автореф. дисс.... док. филол. наук: - Нальчик, 2003. – 45 с.
9. Саифи Л.А. Концептуализация соматического образа человека в языке и дискурсивных практиках (на материале современного английского языков): автореф. дисс.... док. филол. наук: - Нальчик: - Уфа, 2008. -10 с.